

sledování prostorové struktury města. Druhá úroveň by zahrnovala studium časových rozpočtů pracovníků podniků a úřadů (na základě výběrových šetření), třetí úroveň pak analogické sledování všech obyvatel města. Podobný výzkum předpokládá jednak spolupráci s řadou specialistů, jednak široké použití matematických metod analýzy.

Stat V. A. Artomova *Ukazatele použitelné v kvantitativní analýze činnosti* uvádí řadu ukazatelů odvoditelných z časového snímku obyvatel. Na rozdíl od naší výzkumné praxe zdůrazňuje autor nezbytnost jak ukazatelů konstruovaných pro souhrn populace, tak ukazatelů vyjadřujících časové výdaje participantů na té či oné činnosti. Autor zdůrazňuje užitečnost matematických metod analýzy časových rozpočtů, zejména pak regresní a korelační analýzy a taxonomie. Použití těchto matematických postupů je i důležitým předpokladem prognózy časových rozpočtů.

Soubor statí novosibirských sociologů představuje zajímavý pohled na současnou sovětskou aplikovanou sociologii. Předností prací novosibirského oddělení AN SSSR je již tradičně úzká spolupráce s ekonomy, znalost ekonomických teorií, bezpečné používání ekonometrických a matematických modelů: vůle dovést získané poznatky až na úroveň praktické aplikace. Recenzovaný sborník dokumentuje názorně všechny tyto přednosti a zároveň, ve statických zabývajících se optimalizací společenských procesů, otevírá i velmi zajímavé a naléhavé otázky teoretické a axiologické, důležité jak pro sociologii bydlení, urbanismu a volného času, tak pro teorii a praxi sociálního plánování. Nelze se však zbavit dojmu, že při řešení těchto složitých problémů se vlastní sociologická problematika dostává poněkud do pozadí.

Jiří Linhart

D. A. Kiknadze: Potřebnosti, povedeníje, vospitanije (Potřeby, chování, výchova)

Moskva, Mysl 1968, 138 s.

Zkoumání zákonitostí vývoje společnosti je nemyslitelné bez zkoumání potřeb, které jsou předmětem zájmu bezpochyby všech společenských věd, a zejména sociologie je nemůže nechat bez povšimnutí.

V pracích sovětských psychologů a sociologů je v poslední době věnována potřebám mimořádná pozornost. Zaujala nás především práce D. A. Kiknadzeho *Potřeby, chování, výchova*, která je sympatická již samotnou logikou postaveného problému.

Práce je členěna do tří základních částí:

1. Potřeby a společnost. Sociální určenost lidských potřeb.

2. Místo potřeb v systému faktorů chování člověka.

3. Výchova rozumných a zdravých potřeb — součást komunistické výchovy.

D. A. Kiknadze důsledně vychází z děl klasiků marxismu-leninismu. Stěžejní kategorií jeho práce je *potřeba*. Chování lidí je třeba vysvětlovat ne z obsahu jejich myšlení, ale z ma-

teriálních podmínek jejich života. Jestliže tedy v prvním přiblížení se zdá, že vědomí lidí, jejich zájmy, motivy, přání, touhy, záliby, náklonnosti, snahy, cíle jsou hybnými silami lidské činnosti, pak lidské potřeby (potřeby individuí, skupin, tříd, společnosti) jsou reálnými, skutečnými hybnými silami těchto ideálních hybných sil. Vznikly v procesu materiálního vývoje za určitých společenských vztahů a na jistém stupni rozvoje výrobních sil.

V centru pozornosti autora je tedy problém potřeb a veškeré další kategorie a jejich analýza jsou vztaženy k systému potřeb člověka jako základnímu faktoru lidské činnosti.

Správnost tohoto autorova pojetí je poněkud oslabena nejasně explicitě vymezeným pojmem *potřeby*: Potřeba je „nužda v čom-libo“. Tato obecná teze, teprve později specifikovaná, může být do jisté míry zavádějící. Napovídá totiž o chápání potřeb jen jako subjektivní determinanty lidské činnosti, o čemž by bylo možno diskutovat. Dále však autor doplňuje, že potřeba je spojujícím článkem mezi bytím a vědomím. Takovýmto pojetím systému potřeb jako vztahového systému subjektu k objektům materiálního světa je možno již lépe odůvodnit základní, určující postavení potřeb v determinaci lidského chování.

V první části práce autor uvádí do problematiky společenského pojetí potřeb. Vytváje tři základní úkoly společnosti v oblasti potřeb:

1. všestranný výzkum podstaty a charakteru lidských potřeb,

2. vytvoření nutných podmínek pro uspokojování rozumných potřeb,

3. výchova potřeb.

Druhá část práce je hlavním teoretickým přínosem pro oblast zkoumání potřeb a z nich odvozených faktorů chování člověka. Autor se zde v jednotlivých kapitolách vyrovnává s pojmy motivace, motiv, zájem, mravnost, povinnost ve vztazích k potřebám. Podává přehled jednotlivých pojetí potřeb především v sovětské psychologické literatuře. Rozlišuje tři skupiny autorů. Jedni řadí potřeby na roveň ideálních hybných sil, jako jsou zájmy, přání, snahy a cíle, druzí považují potřeby za faktor jen impulzivního chování člověka a odmítají jejich roli ve volných činnostech a jen třetí, nepochybně menší skupina, ke které náleží i autor, chápe potřeby jako základní faktor chování lidí, jako reálnou hybnou sílu ideálních hybných sil (zájmů, přání, snah, cílů atd.).

V této druhé části práce se autor dále zabývá procesem motivace. Zde vystupují v jednotě objektivní i subjektivní stránka potřeby a činnosti k jejímu uspokojení. Na jednu stranu klade subjektivní nedostatek (konkrétní nužda, potřebnost), subjektivní prostředí (vnitřní systém potřebnosti), prostředky, možnosti a schopnosti uspokojení potřeby a subjektivní hodnotu — význam uspokojení potřeby a úsilí nutného k jejímu uspokojení. Na druhou stranu klade předmět potřeby (předmět nuždy, potřebnosti), objektivní prostředí, objektivní cesty — prostředky a možnosti uspokojení potřeby a objektivní hod-

notu — význam uspokojení potřeby a úsilí nutného k jejímu uspokojení.

Za motiv považuje autor uvědomovanou potřebu, která v procesu svého uspokojování mnohokrát prošla etapou motivace a změnila se v návyk a která tedy bez opakované motivace přímo přechází v činnost. Motiv se liší od potřeby. Mezi nimi stojí psychologický proces motivace. Do procesu vytváření motivu vstupuje celý vnitřní systém potřeb člověka. Na místo často citovaného boje motivů kladě tedy D. A. Kiknadze boj potřeb. Mezi potřebou a motivem stojí volní akt subjektu, vědomí vážící všechny objektivní a subjektivní faktory uspokojení dané potřeby.

Zájem je potřeba, která prošla stadiem motivace, uvědomělá zaměřenost člověka k uspokojení neuspokojené potřeby.

V závěru druhé části shrnuje autor do přehledného schématu systém faktorů chování člověka:

1. společenské a přírodní prostředí,
2. potřeby,
3. uvědomění potřeb (ve formě zájmů, přání, snah, cílů atd.),
4. motivace k činnosti,
5. rozhodnutí jednat,
6. postoj (vnitřní mobilizace, připravenost k praktické činnosti),
7. činnost, realizace postoje.

Působení jednotlivých faktorů na sebe navazuje, faktory však spolu souvisejí i mimo posloupnost, v níž následují za sebou. Toto schéma volního jednání je předmětem rozsáhlé diskuse celého druhého oddílu práce.

V třetí části se autor zabývá výchovou rozumných a zdravých potřeb, nutnou součástí komunistické výchovy. Uvádí řadu srovnání a příkladů, polemizuje se zastánci teorií asketismu, nesouhlasí však ani s konzumním vztahem ke společnosti. Rozumnými a zdravými potřebami rozumí ty potřeby, které odpovídají možnostem postupně rostoucí výroby a rozvíjející se kultury a jejichž uspokojování napomáhá všestrannému rozvoji osobnosti a pokroku společnosti.

Podle autorových slov nestačí vychovávat jen k uvědomělosti a přesvědčenosti, ovlivňovat jen vědomí lidí, jejich zájmy, snahy, cíle — tyto ideální hybné síly, ale je třeba jít hlouběji, k reálným hybným silám těchto ideálních hybných sil. Je třeba vychovávat systém schopností a potřeb lidí, neboť právě uvědomované potřeby jsou skutečnou hnací silou lidské činnosti.

Za základ výchovy materiálních a duchovních potřeb autor považuje výchovu potřeby k práci. Je třeba změnit charakter práce, aby se mohla stát první potřebou komunistického člověka, a je třeba změnit i člověka, aby jednota jeho potřeb a schopností umožňovala všestranný rozvoj jeho osobnosti i pokrok celé společnosti.

Autor používá klasického dělení potřeb na materiální a duchovní a v posledních třech kapitolách rozebírá na četných příkladech problematiku formování materiálních potřeb a výchovy duchovních potřeb, zabývá se utvá-

řením způsobu života a formováním struktury volného času.

Dělení potřeb na materiální a duchovní může být sice z některých hledisek funkční, nevystihuje však podstatu potřeb v tom smyslu, že prakticky všechny potřeby jsou uspokojovány (ať již bezprostředně nebo zprostředkovaně) činností lidí, osvojováním předmětů materiálního světa. Pouze *způsoby uspokojování* těchto ve své podstatě materiálních potřeb nabývají v procesu společenského vývoje více či méně kultivovaných podob. Materiální základ potřeb bývá modifikován do „duchovních“ způsobů jejich uspokojování. Základnou pro uspokojování potřeb však zůstává materiální svět osvojovaný člověkem v procesu společensko-historického vývoje.

Domníváme se, že problematiku vztahu společenských a individuálních potřeb a jejich uspokojování by bylo možno snáze řešit diskusí pojmu *formy uspokojování potřeb*, který byl zaveden již klasiky marxismu-leninismu. Je zřejmé, že v rozvinuté společnosti je celá řada potřeb uspokojována ne již individuální, ale společenskou formou. Nejen v oblasti materiální výroby, ale i ve sféře spotřeby, mimo pracovní doby a volného času nabývá uspokojování potřeb forem ne-li společenských, tedy ve větší či menší míře kolektivních, skupinových. Bezprostředně potřeby a zprostředkované i zájmy, snahy, cíle se týkají ne jedince, ale sociálních skupin a mnohdy i celé společnosti. Mnohdy tedy není nutné vychovávat jednotlivce k přijetí společenských potřeb za vlastní, ale jen vést jej k poznávání a přijímání společenských forem uspokojování jeho již vytvořených potřeb. Cesta uspokojování potřeb lidí přes společenské formy reálně existuje a je podle našeho názoru nedostatečně docenovaná a využívanou alternativou pro uspokojování podstatné části potřeb člověka a společnosti. Použijeme-li způsobu vyjadřování D. A. Kiknadzeho, je společenská forma v mnohých případech rozumnou a zdravou formou uspokojování potřeb.

I když tedy lze s některými dílčími partlemi recenzované práce polemizovat, její základní myšlenky podávají ucelený obraz sledované problematiky. Autor důsledně vychází z prací Marxe, Engelse a Lenina, přináší konzistentní společenskou teorii potřeb, která je nosná svou jednotnou koncepcí a která může být východiskem pro zkoumání potřeb. Závěry práce ukazují na možnosti sociotechnických opatření celospolečenského charakteru.

Zajímavá kniha gruzinského autora je bezesporu značným přínosem ke zkoumání potřeb v současné rozvinuté společnosti.

Hynek Jeřábek

Stanislaw Kozyr-Kowalski, Jaroslaw Ladosz: Dialektyka a społeczeństwo. Wstęp do materializmu historycznego (Dialektika a společnost. Úvod do historického materialismu)

Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1972, 520 s.

Důkazem úspěšného rozvoje sociologie v Polsku v posledních letech je kromě jiného i ta